Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi
20, 2 (2013) 111-134

İLK DÖNEM TÜRKÇELEŞTİRME ÇALIŞMALARINDA (1932-1950) ÖYKÜNTÜ YÖNTEMİ (CALQUE) ve ÖRNEKLERİ *

Hülya UYSAL**

Özet

Terimler, akademik çalışmalarda üretilen yeni bilgilerin bütün araştırmacılar tarafından aynı biçimde algılanabilmesini sağlayan bilimsel araçlardır. Anlatılmak istenen bilginin doğru bir biçimde dile getirilmesinde, sonraki çalışmalarda başvurulabilecek güvenilir bilgilerin aktarılmasında terimlerin rolü büyüktür. Toplumsal ilişkiler çerçevesinde beliren dilsel etkileşim sonucu Türkçenin tarihsel dönemlerinde Doğu ve Batı dillerinden Türkçeye pek çok yabancı terim girmiştir. Söz konusu terimlerin Türkçeleştirilmesi amacıyla bilim insanları tarafından birtakım çalışmalar ortaya konulmuş; Türkçeleştirilme sürecinde çeşitli yöntemlere başvurulmuştur.

Bu yazıda, Türkçeleştirme çalışmalarında sıklıkla başvurulan yöntemlerden biri olan öyküntü (calque) üzerinde durulmuştur. Türkçeleştirme çalışmalarının ilk dönemlerinde yayımlanan 8 terim sözlüğünden (Bitkibilim Terimleri (Botanik) (1948), Dilbilim Terimleri Sözlüğü (1949), Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri (1948), Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü (1948), Felsefe ve Gramer Terimleri (1942), Tarım Terimleri I (1949), Teknik Terimler I (1949), Türe Terimleri (1948)) taranan öyküntü (calque) terimlere yer verilmiştir. Ayrıca bu öyküntü terimler, bir öğesi Türkçe bir öğesi yabancı kökenli olan öyküntü terimler ve her iki öğesi de Türkçe olan öyküntü terimler olmak üzere iki gruba ayrılarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra öyküntü terimler üzerinde yapısal çözümlemeler yapılmış ve bu terimlerin hangi öyküntü türüne girdiği incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: *terim, terim sözlükleri, Türkçedeki yabancı terimler, yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesi, öyküntü (calque)*

---

* Bu yazı, *Yabancı Terimleri Türkçeleştirmede Uygulanan Yöntem ve İlkeler (1932-1950 Arası)* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** *Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: uysalh@ankara.edu.tr, hul_ya42@hotmail.com*

THE METHOD OF CALQUE AND THE EXAMPLES IN FIRST PERIOD (1932-1950) STUDIES FOR TRANSLATING INTO TURKISH

Abstract

Terms are the scientific instruments providing new information to be comprehended by all researchers in a similar way in academic studies. Terms have a great role in expressing the information correctly, conveying the reliable information to be used in further studies. As a result of linguistic interaction emerged depending on social relations, many foreign terms have entered into Turkish from Eastern and Western languages. In order to translate these foreign terms to Turkish, scientists have done some studies and used different methods.

This study is about calque, which is one of the methods often used for translating foreign terms into Turkish. Calque terms have been scanned from 8 glossaries (Bitkibilim Terimleri (Botanik) (1948), Dilbilim Terimleri Sözlüğü (1949), Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri (1948), Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü (1948), Felsefe ve Gramer Terimleri (1942), Tarım Terimleri I (1949), Teknik Terimler I (1949), Türe Terimleri (1948)) published in the first period of studies for translating foreign terms into Turkish. Moreover these calque terms have been divided into two categories: semi-Turkish terms and completely Turkish terms. Besides, calque terms have been analised constructionally and examined to which type these calque terms belong.

Keywords: *term, glossaries, foreign terms in Turkish, to translate foreign terms into Turkish, calque*

1. GİRİŞ

Tarih boyunca yeryüzünde bütün topluluklar, az ya da çok birbirleriyle iletişim halinde bulunmuştur. Toplumsal ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan dilsel etkileşim sonucunda, diğer dillerde olduğu gibi, Türkçenin tarihsel dönemlerinde de Doğu ve Batı dillerinden Türkçeye pek çok yabancı sözcük ödünçlenmiştir.

Herhangi bir dilden sözcükler ödünçleniyorsa, bunun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Yabancı dillerden sözcük alınması, şu sebeplere dayanmaktadır:

Karşılaşılan yeni eşya ve kavramlar, farklı bir medeniyet alanına geçme gayretleri, yabancı ülkelere duyulan ilgi, yabancı ülkelerde yaşama ve oralara yapılan yolculuklar, alafrangalık modası ve Batı tarzı yaşama özentisi, argo yoluyla yabancılaşma, ideolojik akımların doğurduğu hava, üslûba yönelik kullanımlar, bazı meslek ve sanatların yabancılar veya

azınlıklar tarafından icra edilmesi, uluslararası ve çok uluslu şirketler, itibar ve incelik ifadeleri, milli değerler konusundaki duyarsızlık ve yabancılık, dilin kendi yapısından gelen direnç derecesi, kitle iletişim araçları, aydınların halka yabancılaşması ve gülünçlük aracı olarak kullanma (Sezgin 2002: 85-99). Sezgin'in sıraladığı sebepler arasında "sadeleşme akımının getirdiği yönelimler, kavram farklılıklarını karşılama, bazı meslek ve sanat dallarına ait terimler, yabancı dil eğitimi ve yabancı dille eğitim" de yer almaktadır. Söz konusu sebepler, bu çalışmanın çerçevesine bakıldığında, özellikle Türkçe için geçerli olurken yukarıda sıralanan ve sayıca daha çok olan diğer sebepler, genel olarak herhangi bir dilin yabancı bir dilden sözcük ödünçlemesinde etkili olabilmektedir.

Türkoloji alanında yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından ortaya konan çeşitli çalışmalar, Türklerin hangi dönemlerde, hangi dillerden, ne ölçüde ve ne tür sözcükler ödünç aldığını göstermektedir. Ödünç alınan dilsel birimler arasında, genel sözvarlığına ait olan sözcüklerin yanı sıra "bilim dallarına, sanat ve meslek kollarına özgü sözcükler" olarak tanımlanan terimler de yer almaktadır. Türkçeye giren ve giderek Türkçenin sözvarlığında geniş bir yer kaplamaya başlayan yabancı kökenli terimler, bilim dünyasında bir sorun olarak değerlendirilmeye başlanmış ve terim sorunu güncelliğini her zaman korumuştur.

Türkiye'de ilköğrenimden yüksek öğrenime kadar uzanan eğitim-öğrenim aşamalarında terim konusunda bir uzlaşımın sağlanamadığı ve okullarda kullanılan terimlerin birbirinden oldukça farklı olduğu görülmektedir. Çeşitli alan uzmanlarınca hazırlanan ders materyallerinde yer alan terimler, aynı anlamsal içeriğe sahip olmalarına rağmen kullanım açısından üniversiteden üniversiteye değişmektedir. Örneğin İngilizce *voiceless sound* terimi karşılığında Türk bilim adamları tarafından *ötümsüz ses, tonsuz ses, sedasız ses, titreşimsiz ses* gibi Türkçe terimler kullanılmaktadır. Bu tek bir örnek bile bilimsel çalışmalarda karşılaşılan terim sorunu ve içinde bulunulan durumu özetler niteliktedir. Terim sorununun ortaya çıkmasında, Türk araştırmacılar tarafından yabancı kökenli terimleri karşılamak amacıyla birden çok Türkçe karşılığın önerilmesi etkili olmuştur.

Terim sorununun çözülmesi ve yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesi amacıyla çeşitli dönemlerde araştırmacılar tarafından Türkçeleştirme çalışmaları yürütülmüş, konuyla ilgili farklı farklı değerlendirmeler yapılmıştır. *Türk Dili İçin* adlı eserinde terim konusuyla ilgili görüşlerini bildiren ve çok önemli noktalara temas eden Sadri Maksudi Arsal her milletin aslında kendi anadilinden bilim dili oluşturma gücüne sahip olduğunu belirtmiş ve bu durumun Türkçe için de geçerli olduğunu vurgulamış, terim sorunu ve bu konuda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusundaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

"Yaşadığı devrin yüksek medeniyetini kabul eden, yahut kendisi müstakil bir hars ve medeniyet yaratmak isteyen bir millet için milletin eski hayatı için kâfi olan lûgat hazinesi yetmiyor. Yüksek medeniyet, ilim ve fenler için yeni kelimeler, yeni ıstılahlar lâzımdır. İlmî ve medenî ıstılahlar yaratmak dil ıslahı işinin en yüksek ve son merhalesidir. Medenî dil yaratma işinin bu merhalesini geçirmiş milletler yüksek milletlerdir. Bazı milletler bu devirde yapılacak vaziyetleri ifa etmemeleri, başaramamaları yüzünden dillerini yabancı kelimelerin istilâsına maruz kılmışlar, müstakıl bir yazı lisanı yaratmamışlardır.

Türlü asırlarda türlü milletlerin tecrübeleri ispat etmiştir ki, *medenileşme istidat ve kudretini haiz olan her hangi bir millet için, istediği takdirde, kendi dilinde mevcut olan söz köklerinden bir ilim ve medeniyet dili yaratmak imkânı vardır. Yani, her millet öz dilinden medeniyet lisanı yaratmak kudretini haizdir, ve her dilde ilim ve medeniyet dili olmak kabiliyeti gizlenmiştir.*

Elverir ki, millet bunun ehemmiyetini kavramış olsun. Bu gayeye erişmek için yegâne şart, kentleşme, medenileşme devrinin başında millî dilin söz köklerinden bir medenî dil yaratmanın, yükselen bir milletin yapacağı işlerin en mühimi olduğunu anlamaktır. Millî dilde edebî ve ilmî ıstılahlar vaz'etmek dil ıslahı işinin en ağır safhasıdır. Bunu muvaffakiyetle başarabilmek için millî dilin lehçelerini, kaidelerini, halk edebiyatını bilmek kifayet etmez. Bunun için başka medenî milletlerin lisanlarındaki medenî ve ilmî ıstılahların hakıkî ve lûgavî manalarını, asıllarını müştak oldukları kelimeleri bilmek lâzımdır.

Istılah yaratma işinde başka medenî milletlerin münkeşif lisanlarına vukuf, millî dilin tarih, fonetik, morfoloji, gramer ve edebiyatını bilmek kadar mühimdir. Istılah yaratabilmek için ecnebi dilleri bilmek de yetmiyor, umumiyetle geniş bilgi sahibi olmak şarttır." (1930: 31-33).

Geçmişten günümüze bakıldığında, Arsal'ın yukarıda belirttiği aşamalardan geçen büyük milletlerin (Romalılar, Araplar, Almanlar, Fransızlar, Ruslar vb.) bilim ve edebiyat dili olarak kendi dillerini kullanma yanlısı oldukları dikkati çekmektedir. Çeşitli ilkeleri göz önünde bulundurarak kendi dillerinde söz, terim türetmek için çabaladıkları; bilim ve teknoloji açısından kendilerinden ileride olan milletlerin sözvarlığında yer alan birimleri kendi dillerine çevirdikleri, dillerini bilinçli ve sistemli bir biçimde arılaştırmaya çalıştıkları görülmektedir.[1]

[1] Bu konuda ayrıntılı bilgi için *bk*. Arsal 1930: 33-104.

Tarih boyunca her millet, kendi dilini yabancı birimlerden / terimlerden arındırmak amacıyla çeşitli çalışmalar yapmış ve dil araştırmacılarının yönlendirmeleriyle bu süreçte çeşitli yöntemlere bağlı kalmıştır. Türkçenin söz varlığına girmeye başlayan yabancı terimlerin Türkçeleştirilme sürecinde ise *yabancı sözcüğü Türkçeye çevirerek terim türetme, türetimsel biçimbirimlerle kök ve gövdelerden terim türetme, sözcük birleştirme yöntemiyle terim türetme, tarihî Türkçe metinlerden sözcük aktararak terim türetme, Türkiye Türkçesi ağızlarından sözcük aktararak terim türetme, örnekseme yöntemiyle terim türetme, çağdaş Türk lehçelerine başvurarak terim türetme* gibi yöntemlere başvurulmuştur.

Türkiye'de pratik olarak çalışılmış olmasına rağmen teorisi tam anlamıyla kurulamayan terminoloji (terimbilimi) alanına katkıda bulunmak amacıyla ortaya konulan bu çalışmada, alan araştırmacıları tarafından sıklıkla başvurulan Türkçeleştirme yöntemlerinden biri olan *öyküntü* (calque) üzerinde durulmuş, 1932-1950 yılları arasında yayımlanan sekiz terim sözlüğü taranmış ve pek çok öyküntü örneği sunulmuştur. Çalışmanın söz konusu tarihler arasında basılan terim sözlükleriyle sınırlı tutulmasının nedeni, ilk dönem Türkçeleştirme çalışmalarında nasıl bir dil politikasına bağlı kalındığını ortaya koymak ve yabancı terimlerin Türkçeleştirilme sürecinde başvurulan yöntemlerden biri olan öyküntü yönteminin Türkçeleştirme çalışmalarında ne derece işletildiğini göstermektir. Çalışmada sunulan öyküntü terimler üzerinden değerlendirme yapılırken bu terim örneklerinin türetim morfolojisi açısından Türkçenin dilbilgisi kurallarına uygun olup olmadığı konusunda bilgi verilmiş ve bazı terimlerle ilgili olarak etimolojik açıklamalar da yapılmıştır.

2. ÖYKÜNTÜ (CALQUE) TERİMİ ve KAPSAMI

Bütün dillerin öyküntü (calque) yöntemine başvurarak terim türettikleri bilinmektedir. Bu durum, Türkçe için de geçerlidir. Yabancı kökenli terimlerin Türkçeye çevrildiği ve türetilen bu yeni terimlerle Türkçenin söz varlığının genişletilmesine katkıda bulunulduğu görülmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında Arapça ve Farsça kökenli sözcükler Türkçeye çevrilirken, 1970'ten bugüne de Batı kökenli sözcükler Türkçeye çevrilmektedir.

Öyküntü sözcükler konusunda çeşitli araştırmacılar, değerlendirmeler yapmış ve öyküntü sözcükleri sınıflandırma yoluna gitmiştir. Bu konuda değerlendirme yapanlardan biri de Kâmile İmer'dir. İmer tarafından öyküntü sözcükler şöyle ele alınmıştır:

a) Her iki sözcüğü Türkçe olan çeviri öğeler: *uydu yayını* (satellite broadcast), *gelir dağılımı* (income distribution), *gümrük birliği* (custom union), *dış borç yükü* (foreign debt burden) vb.

b) Bir sözcüğü Türkçe olan / yabancı kökenli olan çeviri öğeler: *uzaktan kumanda* (remote control), *serbest bölgeler* (free zones), *ekonomik kalkınma* (economic development) vb.

c) Her iki sözcüğü de yabancı kökenli olan çeviri öğeler: *piyasa ekonomisi* (market economy), *fiyat kontrolü* (price control), *sermaye piyasası* (capital market) vb. (1998: 153- 154).

Öyküntü sözcükler konusunda değerlendirme yapan akademisyenlerden biri de Doğan Aksan'dır. Aksan'a göre birden çok birimden oluşan yabancı kökenli sözcüklerin bazen tamamı bazen de bir kısmı Türkçeye çevrilmektedir. Aksan tarafından ***tam çeviri*** olarak nitelendirilen ve aralarında metaforik anlam da içeren örneklerden bazıları şöyledir: *balayı* (İng. honey moon), *ölü mevsim* (Fr. morte saison), *sabir fikir* (Fr. idée fixe), *el kitabı* (İng. handbook), *cep kitabı* (İng. pocket book), *insanüstü* (Ar., Osm. fevkalbeşer) vb. ***Yarı çeviri*** olarak nitelendirilen sözcüklere ise *rol oynamak* (Fr. Jouer le rôle), *karbon kâğıdı* (Fr. Papier carbone), *yenmek, üstün gelmek* (Far. galip gelmek)… örnekleri verilmiştir. Ayrıca Aksan ***serbest çeviri*** olarak nitelendirilen sözcüklerden de söz etmektedir: *sporcunun antremanlı ve spora müsait durumda bulunması (formda olmak)* (İng. to be in form) vb.[1] Mustafa Sarı ise serbest çeviri sözcüklerin, çeşitli özelliklerin ön planda tutularak Türkçeye tercüme edildiğini belirtmektedir: **bildirdikleri nesnenin şekline göre Türkçeye tercüme edilenler** → *köprü yol (Fr. Viaduc, İng. viaduct), şerit perde (Fr. Jalousie)*, **bildirdikleri işin zamanı göz önünde bulundurularak Türkçeye tercüme edilenler** → *gündüzlük (Fr. Matinée), süre sonu (İng. deadline)*, **işin şekline ya da sonucuna göre Türkçeye tercüme edilenler** → *belgegeçer (Fr. Fac-similé), yapboz (İng. puzzle)* (2008: 86).

Ölçünlü dilde genel bir kullanıma sahip olan *içgüdü* (Ar. sevk-i tabii), *uluslararası* (Ar. beynelmilel), *insanüstü* (Ar. fevkalbeşer) sözcükleri de çeviri yoluyla Türkçeye kazandırılan örnekler arasında yer almaktadır. Modern dilbilimin bazı dallarında yer alan *parçalarüstü sesbirimler* (İng. suprasegmental phonemes), *çekirdek tümce* (İng. kernel sentence), *ayırıcı özellikler* (İng. distinctive features), *en küçük çiftler* (minimal pairs), *derin yapı* (İng. deep structure), *yüzeysel yapı* (İng. surface structure), *sözlüksel birim* (lexical item), *dönüşümlü dilbilgisi* (transformational grammer), *eşzamanlılık* (Fr. synchronie), *üretimsel anlambilim* (İng. generative grammer), *yorumlayıcı anlambilim* (İng. interpretative semantics) vb. terimler de çeviri yöntemiyle Türkçeleştirilmiştir (Aksan 2004: 167-168).

---

[1] Ayrıntılı bilgi için *bk*. Aksan 1961: 214-227.

Berke Vardar ise *öykündü (calque)* terimini “Bir dilden öbürüne, genellikle sözcüğü sözcüğüne çeviri yoluyla içerik-birleşik biçimler söz konusu olduğunda-sıralanış düzeni aktarma; bu işlem sonunda ortaya çıkan biçim.” olarak tanımlamaktadır. Örneğin *bilim-kurgu* terimi İngilizce kökenli bir öyküntü (calque) dür (2002: 156).

Genellikle *öyküntü* kavramı, sözcük düzeyinde ele alınırken Doğan Aksan bu kavramı dilbilgisinin düzlemlerinden biri olan sözdizimi içinde değerlendirmiştir.

Aksan’ın öyküntü konusu kapsamında vermiş olduğu örnekler şunlardır: “Sen onun için çok özelsin.” (< İng. You are very special for him.), “Kendine iyi bak!” (< İng. Look after yourself.), “bir şans daha vermek” (< İng. to give one more chance), “Yardım edin!” (< İng. Help!), “Wish me luck.” (< bana şans dile.), “Size / sana nasıl yardım edebilirim?” (< İng. How can I help you?) (2004: 42, 134).

Aksan’ın verdiği bu örnekler, yabancı dillerde yer alan tümce düzeyindeki dil yapılarının çeviri yöntemiyle bire bir Türkçeye aktarıldığını göstermektedir. Söz konusu durum, sözcük düzeyinde yapılan çevirilerin de daha ileri düzeydeki bir boyutunu gözler önüne sermektedir.

Konuyla ilgili olarak çeşitli yorumlarda bulunanlardan biri de Doğan Günay’dır. Günay’a göre öyküntülenen sözcükler, kimi zaman kullanılmamaya başlar, kimi zaman anlamsal açıdan değişiklikler geçirir, kimi zaman da aktarıldığı dile yeni olanaklar sunar. Yukarıda söz edilen değişimler uzun bir süreçte gerçekleşir. Örneğin Fransızcadan Türkçeye geçen *eleştiri (Fr. critique)* sözcüğü, Fransızcada ifade ettiği anlamdan farklı olarak Türkçede sadece olumsuz bir anlam içermektedir. Fransızcadaki son eklerden biri olan “colique”[2], “bir işi tutkunluk boyutunda yapan” anlamını taşımaktadır. “alcolique” sözcüğü örnek alınarak *işkolik, çaykolik* sözcükleri türetilmiştir. Ayrıca *tabanvay* “tranvay” sözcüğüne, *bankamatik, dokunmatik* de “otomatik” sözcüğüne öykünerek türetilmiştir (2007: 50).

---

[2] “Yukarıda, “colique”in bir biçimbirim olduğu söylense de aslında “alcolique*”(ALCOOLIQUE, adj. et subst.*
Étymol. ET HIST. -1. *Adj.* ***a)*** *1789 « qui tient de l'alcool » (Lavoisier ds BRUNOT t. 6, 1, p. 631: gaz* ***alcoolique****);* ***b)****1865 « propre à l'alcoolisme » (LİTTRÉ-ROBİN : délire* ***alcoolique****) [1859, sans attest. ds Pt ROB.];* ***2.*** *subst.* ***a)*** *1872 « substance alcoolique » (Journ. offic., 27 mars 1872, p. 2160, 1recol. ds LİTTRÉ : L'***alcoolique** *vulgairement appelé absinthe), attest. isolée;* ***b)*** *1873 « personne qui se livre à des excès alcooliques » (Ibid., 14 mars 1873, p. 1772,ibid. : De là aussi la mobilité, la rapidité des idées et des actes de l'***alcoolique***). Dér. de alcool* étymol. 2 a; suff. -ique* (http://www.cnrtl.fr/etymologie/alcoolique)* sözcüğü biçimsel açıdan şöyle çözümlenmelidir: alcol + ique. Yani bu örneğin kuruluşunda başvurulan biçimbirim “colique” değil *ique*’dir. Bu durumda “alcolique” sözcüğünden hareketle türetilen *işkolik, çaykolik* sözcükleri, yanlış türetilen örnekler arasında yer almaktadır.” (Uysal 2013: 90). *İşkolik* ve *çaykolik* örnekleri, yapısal açıdan sözcüğün (alcolique) yanlış bölümlenmesi sonucunda ortaya çıkan bir birime (colique) başvurularak türetilen örnekler arasında yer almaktadır.

Günay, *tabanvay*'ın "tranvay"a, *bankamatik* ve *dokunmatik'* in de "otomatik" sözcüğüne öykünerek türetildiğini belirtmektedir. Ancak söz konusu bu örnekler, öyküntü yöntemine başvurularak değil **örnekseme** [3] **(analogy)**ye başvurularak türetilmiştir. *Öyküntü* ve *örnekseme* terimlerinin içerik açısından birbirine karıştırılmaması gerekmektedir.

David Crystal ise *A Dictionary Of Linguistics And Phonetics* adlı sözlüğünde **calque** terimini şu şekilde tanımlamıştır:

calque (*a.)* (Fransızca calquer'den, kalke etmek / kopya etmek) Ödünç alınan sözcük ya da öbeğin biçimbirimsel bileşenlerinin yeni bir dilde eşdeğer biçimbirimlere madde madde çevrildiği bir ödünçleme türünü işaret etmek için karşılaştırmalı ve tarihsel dilbilimde kullanılan bir terimdir. Böyle ödünçleme çeviriler, İngilizcede örneklendirilmiştir: Almanca *Machtpolitik*'ten İngilizce *power politics* ve Almanca *Übermensch*'ten İngilizce *superman* (2008: 64).

Kamile İmer, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy tarafından hazırlanan *Dilbilim Sözlüğü*'nde de *calque* sözcüğüne karşılık olarak *ödünçlemeli çeviri* terimi kullanılmış ve söz konusu terim için şöyle bir tanım yapılmıştır:

ödünçlemeli çeviri *(loan translation, calque) biçimbilim Her bir birimin çevrildiği dilde tek tek eşdeğerli birimlere dönüştürülmesi biçimindeki anlam ödünçlemesi yöntemi; örn. İngilizcedeki young grammarians'ın Türkçeye genç dilbilgiciler olarak çevrilmesi* (2011: 199).

Calque sözcüğü için Günay Karaağaç ise Türkçe *anlam aktarması* terimini önermiş ve sözlüğünde söz konusu terimi şöyle değerlendirmiştir:

anlam aktarması *(calque, loan translation, semantic loan, loanshift, translation loan word)*: *Bir dile ait söz veya ifadelerin birim birim bir başka dile aktarılması yolu ile elde edilen söz veya ifade, anlam aktarması olarak bilinir. Anlam aktarması, sözlerin biçim biçim alıcı dile çevirisi şeklinde olup, dil alışverişlerinde ulusallaştırmanın son sınırı sayılır. Anlam aktarması, söz (semantic calque), söz öbeği (phraseologic calque) veya cümle (syntactic calque) düzlemlerinde olabilir. Anlam aktarması, yabancı söz ve yapılara bakılarak şekil verilen, ama ait oldukları dilin kendi ögelerinden elde edilen yeni söz veya yapıdır: İng. snowman 'kar adam' > TT kardan adam; Alm. Eisberg 'buz dağı' > TT buz dağı; Fr. edition critique 'tenkitli basım' > TT tenkitli basım; İng. wireless > TT telsiz; İng. cold war > TT soğuk savaş* (2013: 119).

---

[3] **örnekseme** (analogy) Dil birimleri arasındaki bağıntıdan yola çıkarak dilde var olan örneğe benzer bir birim oluşturulması işlemi ya da süreci; örn. Örnekseme yoluyla *seç-enek*, *ol-anak*, *gör-enek*, *tut-anak* sözcüklerinin türetilmesi (İmer vd. 2011: 205).

Terim sözlüklerinde yapılan tanımlamalardan ve çeşitli kaynaklarda konuya ilişkin yer verilen açıklamalardan, **"calque"** terimi için farklı Türkçe karşılıklar **(öyküntü, ödünçlemeli çeviri, anlam aktarması)** önerilmesine rağmen söz konusu terimin tanımında bir uzlaşımın olduğu anlaşılmakta ve sunulan bilgilerin birbiriyle örtüştüğü görülmektedir.

Her birey, kendi anadilinde düşüncelerini daha kolay dile getirebilmekte ve daha kolay üretim yapabilmektedir. Akademik çalışmalarda kullanılan dil açısından da aynı durum geçerlidir. Araştırmacıların çalışmalarında kullandığı terimlerin kendi anadiline ait olması, hem sunulan bilgilerin eksiksiz bir biçimde başkalarına aktarabilmesinde hem de bu çalışmaları okuyanların söz konusu bilgileri daha kolay algılayabilmesinde etkili olmaktadır. Bu sebeple diller, yabancı söz ve terimlerden arındırılmaya çalışılmakta ve çeşitli yöntemlere başvurulmaktadır. Türkçede yabancı terimleri karşılamak amacıyla başvurulan yöntemlerden biri olan öyküntü yöntemi, bilim ve teknoloji açısından gelişmiş toplumların dillerinde yer alan terimlerin daha kısa sürede Türkçeye kazandırılmasına büyük katkı sağlamıştır. Çünkü bir kavram için sıfırdan yeni bir terim türetmek, yabancı dilde var olan bir terimin Türkçeye çevrilmesinden daha zordur. Bu sebeple öyküntü yönteminin yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesinde büyük bir kolaylık sağladığı ve yabancı kökenli terimlerin Türkçede artmasını az da olsa engellediği görülmektedir.

Bu çalışmada öyküntü terimler, öyküntü yapıyı oluşturan öğelerin kökenine göre aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

3. ÖYKÜNTÜ (CALQUE) YÖNTEMİNE BAŞVURULARAK TÜRKÇELEŞTİRİLEN TERİMLER

3.1. BİR ÖĞESİ TÜRKÇE BİR ÖĞESİ YABANCI KÖKENLİ OLAN ÖYKÜNTÜ TERİMLER

3.1.1. Dilbilim Terimleri

- **cümle üyesi < membre de phrase** (*cümle üye+si,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Fransızcada **membre de phrase** olarak adlandırılan terim, Türkçeye **cümle üyesi** olarak çevrilmiştir. *Üye* terimi *membre* sözcüğüne, *cümle* terimi de *phrase* sözcüğüne karşılık olarak önerilmiştir. Bu terim, bir öğesi Türkçe (üye)[4] bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. cümle) öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

[4] *Üye*'nin Tatarca üge "organ, uzuv" sözcüğünden esinlenerek türetildiği ileri sürülmektedir (Ayverdi 2010:1301).

- **karmaşık fiil < verbe complexe** (Net bir etimolojik çözümleme yapılamamaktadır.), **karmaş-** as such Hap. leg.; at a later period a Sec. f. of karvaş-; *Kaş.*'s etymology is, in doubt, correct. **Xak.** Xı **ol meniŋ birle: tava:r karmaşdı:** 'he competed with me in pillaging (fī nahb) property'; also used for helping **(karmaşu:r, karmaşma:k); originally karmaa:laşdı: (karma:laşu:r, karma:laşma:k)** *Kaş.* II 221., Clauson 1972: 660b); **karmaşmak** *geçişsiz f.* (Eski Türk. *karmaş-mak* "yağmalamada birbiriyle yarışmak" < kar-ı-m+a-ş-mak (?)) Birbirine karışmak, iç içe girmek, girift olmak., Ayverdi 2010: 632).

Batı dillerinde yer alan **verbe complexe** terimi yerine Türkçede **karmaşık fiil** terimi kullanılmaktadır. *Verbe* sözcüğü *fiil, complexe* sözcüğü de *karmaşık* ile karşılanmıştır. Bu terim, bir öğesi Türkçe (karmaşık) bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. fiil) öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

- **işaret dili < langue de signes** (*işaret dil+i,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **langue de signes** olarak adlandırılan terim, Türkçeye **işaret dili** olarak çevrilmiştir. *İşaret* sözcüğü *signes* sözcüğüne, *dil* sözcüğü de *langue* sözcüğüne karşılık olarak önerilmiştir. Bu terim, bir öğesi Türkçe (dil) bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. işaret) öykündü terimler grubunda yer almaktadır.

- **topluluk ismi < ismi cemi (ism-i cemi') / nom colletctif** (*top+lu+luk is(i)m+i,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **ismi cemi** ve Batı dillerinde **nom colletctif** biçiminde yer alan terim, Türkçeye **topluluk ismi** olarak çevrilmiştir. *Cem* ve *colletctif* sözcüklerine karşılık olarak *topluluk* sözcüğü önerilmiştir. Arapça *isim* sözcüğü Fransızca *nom* sözcüğüne karşılık gelmektedir. Bu terim, bir öğesi Türkçe (topluluk) bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. isim) öykündü terimler grubunda yer almaktadır. Günümüzde ise *isim* sözcüğünün yanında *ad* sözcüğünün de kullanıldığı görülmektedir (topluluk adı).

- **sondaki hece < syllabe finale** (*son+daki hece,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **syllabe finale** terimi yerine Türkçede **sondaki hece** terimi kullanılmaktadır. *Syllabe* sözcüğü *hece, finale* sözcüğü de *sondaki* ile karşılanmıştır. Bu terim, bir öğesi Türkçe (son) bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. hece) öykündü terimlerden biridir.

- **etken fiil < malûm fiil / verbe actif** (*et-ken fiil,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **malûm fiil** ve Batı dillerinde yer alan **verbe actif** terimleri yerine Türkçede **etken fiil** terimi kullanılmaktadır. *Malûm* ve *actif* sözcükleri *etken* ile karşılanırken *verbe* sözcüğü Arapça *fiil* ile karşılanmıştır. Bu terim, bir öğesi Türkçe (etken) bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. fiil) öyküntü terimler arasında yer almaktadır. Günümüzde ise Arapça *fiil* teriminin yanında eyle- kökünden -m biçimbirimiyle türetilen *eylem* terimi de kullanılmaktadır.

- **edici ismi < ismi fail (ism-i fâ'il) / nom d'agent** (*ed(t)-ici is(i)m+i,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **ismi fail** ve Batı dillerinde yer alan **nom d'agent** terimleri yerine Türkçede **edici ismi** terimi kullanılmaktadır. *Fail* ve *agent* sözcükleri *edici* ile karşılanırken *nom* sözcüğü Arapça *isim* ile karşılanmıştır. Bu terim, bir öğesi Türkçe (edici) bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. isim) öyküntü terimler grubunda yer almaktadır. Günümüzde ise *isim* yerine Türkçe *ad* sözcüğü de kullanılmaktadır.

- **güneş harfleri < hurufu şemsiye (hurûf-ı şemsiyye) / lettres solaires** (*güneş harf+leri,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **hurufu şemsiye** ve Batı dillerinde yer alan **lettres solaires** terimleri yerine Türkçede **güneş harfleri** terimi kullanılmaktadır. *Şemsiye* ve *solaires* sözcükleri, *güneş* ile *huruf* ve *lettre* sözcükleri de *harf* ile karşılanmıştır. Terimi oluşturan öğelerden birinin Türkçe (güneş) diğerinin ise Arapça (harf) kökenli olduğu görülmektedir.

- **özel isim < nom propre** (*öz+el isim,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **nom propre** olarak adlandırılan terim, Türkçeye **özel isim** olarak çevrilmiştir. *Propre* sözcüğü *özel* ile karşılanırken *nom* sözcüğü Arapça *isim* ile karşılanmıştır. Terimi oluşturan öğelerden birinin Türkçe (özel) diğerinin ise Arapça (isim) olduğu görülmektedir.

- **sesçil alfabe < alphabet phonétique** (*ses+çil alfabe,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **alphabet phonétique** biçiminde yer alan terim, Türkçeye **sesçil alfabe** olarak çevrilmiştir. *Phonétique* sözcüğü

sesçil ile karşılanırken Fransızca *alphabet* sözcüğü *alfabe* biçiminde Türkçeye aktarılmıştır. Terimi oluşturan öğelerden biri Türkçe (sesçil) iken diğeri Fransızcadır (alfabe). Ayrıca günümüzde bu terimin yanı sıra *sesçil abece* terimi de kullanılmaktadır.

Tablo 1: Bir Öğesi Türkçe Bir Öğesi Yabancı Kökenli Olan Diğer Dilbilim Terimleri:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
accent syllabique	**hece vurgusu**, syllabique=hece (Arapça) accent=vurgu(su) (Türkçe), (hece vur-gu+su, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)
adjectif possessif	**iyelik sıfatı**, possessif=iyelik (Türkçe) adjectif=sıfat(ı) (Arapça), (iye+lik (iye < idi), sıfat+ı, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)
adverbe de quantité	**nicelik zarfı**, quantité=nicelik (Türkçe) adverbe=zarf(ı) (Arapça), (nice+lik zarf+ı, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)
articulations de phrase	**cümle eklemleri**, phrase=cümle (Arapça) articulations=eklemleri (Türkçe), (Günümüzde yabancı kökenli olan *cümle* teriminin yanında Türkçe *tümce* terimi de kullanılmaktadır.), (cümle ek+le-m+leri, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)
hurufu asliye (hurûf-ı asliyye) / lettres radicales	**kök harfleri**, asliye, radicales=kök (Türkçe) hurufu, lettres=harfleri (Arapça), (kök harf+leri, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

3.1.2. Felsefe ve Gramer Terimleri

- **iradedışı < gayri irade (gayr-i irāde) / non volontaire** (*irade / dış+ı,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim), (Çeviri yapılırken terimin Osmanlı Türkçesindeki biçimi örnek alınmıştır.)

Batı dillerinde yer alan **non volontaire** ve Osmanlı Türkçesinde yer alan **gayri irade** terimleri yerine Türkçede **iradedışı** terimi kullanılmaktadır. *Dış* sözcüğü *non* ve *gayri* ile karşılanmıştır. Söz konusu terim, bir öğesi Türkçe (dış), bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. irade) öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

Aydın Sayılı, olumsuz anlamsal içerik sunan Fransızca *non* biçimbiriminin Türkçede "dışlayıcı yoksunluk" kavramını işaret eden *yad* köküyle karşılanabileceğini söylemiştir. Bu sözcüğün terimsel açıdan

önemine değinmiş ve böyle bir kökün türetiminin zor olduğunu belirtmiştir. *Yadestetik*, *yad* köküne başvurulması sonucu türetilen bir birim olma özelliği taşımaktadır. Bu konuda verilebilecek diğer örnekler: *yad kişi* (Belli bir yerden olmayan fakat o yer dışında herhangi bir yerden olabilen bir kişidir.), *yad eller* (Belli bir memleket dışında bulunmak şartıyla her memlekete uygulanabilecek bir sözcüktür) (1994: 470-471). Ayrıca Sayılı, *yad* kökünün benimsenmesi durumunda *yadmadensel, yadtutuşkan, yaddolu, yadboş* gibi terimlerin türetilebileceğini vurgulamaktadır (1994: 479).

Bu çalışmada, teorik bilginin örneklerle desteklenmesi amacıyla taranılan terim sözlüklerinde, eskiden Fransızca olumsuz bir öneki (non) karşılamak amacıyla önerilen *yad* köküne başvurulması sonucu türetilen terim örneklerine rastlanmamıştır.

- **cinsarası < beynelcinseyn (beyne'l-cinseyn) / intersexuel** (*cins / ara+sı,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **intersexuel** ve Osmanlı Türkçesinde yer alan **beynelcinseyn** terimleri yerine Türkçede **cinsarası** terimi kullanılmaktadır. *Intersexual*'i oluşturan birimlerden olan *inter* ön eki ve *beyn(el), ara* ile karşılanmıştır. Birleşik sözcüğü oluşturan diğer birim ise Arapça kökenli olan *cins*'tir. Yani bu terim, bir öğesi Türkçe (ara), bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. cins) öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

3.1.3. Türe (Hukuk) Terimleri

- **yönetim kurulu**[5] < **idare meclisi / conseil administratif** (*yön+e-t-im*[6] (Ettirgen çatıyı kodlayan -(I)t biçimbirimi kalıplaşmıştır (Zülfikar 1991:143).) *kurul+u,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **conseil administratif** ve Osmanlı Türkçesinde yer alan **idare meclisi** terimlerini karşılamak için Türkçede **yönetim kurulu** terimi kullanılmaktadır. *Administratif* ve *idare* sözcükleri *yönetim*, *conseil* ve *meclis* sözcükleri de *kurul* ile karşılanmıştır. Bu terim, bir öğesi Türkçe (yönetim), bir öğesi yabancı kökenli olan (Moğ. kurul) öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

---

[5] Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı eserinde *kurul* sözcüğünün < Moğ. *xuril* (< * *xur-hu*)'dan geldiğini belirtmektedir.

[6] Bu sözcük için bk. *yönetmek* (Ayverdi 2010: 1364).

- **ortak[7] mallık < müşterek mülkiyet** (*orta+k* (EDPT, ortuk (ortok), apparently Den. N. Fr. ortu:, but the function of the Suff., normally Diminutive, is obscure; 'partner') s. 205a, *mal+lık,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **müşterek mülkiyet** biçiminde yer alan terim, Türkçeye **ortak mallık** olarak çevrilmiştir. *Müşterek* sözcüğü *ortak* ile karşılanmaktadır. Söz konusu terim, bir öğesi Türkçe (ortak) bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. mal) öykünü terimler grubunda yer almaktadır. *Mal* sözcüğü, +lIk biçimbirimi eklenerek Türkçeleştirilmiştir.

3.1.4. Bitkibilim (Botanik) Terimleri

- **anahücre < cellule-mére**

Batı dillerinde **cellule-mére** olarak adlandırılan terim Türkçeye **anahücre olarak** çevrilmiştir. *Cellule* sözcüğü *hücre, mére* sözcüğü *ana* ile karşılanmıştır. Bu terim, bir öğesi Türkçe (ana) diğeri yabancı kökenli olan (Ar. hücre) öykünü terimler grubunda yer almaktadır.

- **hava bitkileri < nebatatı havaiye (nebâtât-ı havâ'iye) / plantes aériennes** (*hava bit-ki+leri,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **nebatatı havaiye** ve Batı dillerinin söz varlığında yer alan **plantes aériennes** terimleri Türkçeye **hava bitkileri** olarak çevrilmiştir. *Nebatat* ve *plantes* sözcükleri *bitkileri* ile karşılanmıştır. Söz konusu terim bir öğesi Türkçe (bitki) bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. hava) öykünü terimler grubunda yer almaktadır.

3.1.5. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri

- **baş eser < şaheser / chef-d'oeuvre**

Osmanlı Türkçesinde yer alan **şaheser** ve Batı dillerinin söz varlığında yer alan **chef-d'oeuvre** terimleri, Türkçeye **baş eser** olarak çevrilmiştir. *Şah* ve *chef* sözcükleri *baş* ile karşılanmıştır. Bu terim, bir öğesi Türkçe (baş) bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. eser) öykünü terimler grubunda yer almaktadır.

---

[7] Eski Türkçede *ortuk* < *ortok* > *ortak* < *ortu "orta" +k*, kurallara göre açıklanması güç olan bu sözcük örnekseme yöntemiyle oluşturulmuş olmalıdır; sözcük Farsça ve Moğolcaya, ayrıca Balkan dillerine de geçmiştir (Ayverdi 2010: 953). Konuyla ilgili olarak Yusuf Çotuksöken ise +k'nin türetimsel bir biçimbirim olduğunu, ad kök ve gövdelerinden ad türünde sözcükler türetmede kullanıldığını belirtmekte ve şu örnekleri vermektedir: *bebe* > *bebe-k, kap* > *kab-u-k, orta* > *orta-k, top* > *top-u-k* gibi (Çotuksöken 1991: 61).

3.1.6. Tarım Terimleri

- **kurak iklim < arides klima** (*kurak* (EDPT, kurğak (kurğa:k) Dev. N. fr. kurğa:-; 'dry land; dryness, drought' (Clauson 1972: 653b)), *iklim,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **arides klima** olarak adlandırılan terim, Türkçeye **kurak iklim** olarak çevrilmiştir. *Arides* sözcüğü *kurak*, *klima* sözcüğü *iklim* ile karşılanmıştır. Bu terim, bir öğesi Türkçe (kurak) bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. iklim) öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

3.1.7. Teknik Terimler I

- **kaldırma makinaları < hebemaschinen** (*kal(k)-dır-ma makina+ları*, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında yer alan **hebemaschinen** terimi yerine Türkçede **kaldırma makinaları** terimi kullanılmaktadır. *Hebe* sözcüğü *kaldırma*, *maschinen* sözcüğü de *makina* ile karşılanmıştır. Söz konusu terim, bir öğesi Türkçe (kaldırma) bir öğesi yabancı kökenli olan (İt. makina) öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

- **sulu beton < mayi beton / béton liquide** (*su+lu beton*, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim

Osmanlı Türkçesinde yer alan **mayi beton** ve Batı dillerinin söz varlığında yer alan **béton liquide** terimleri yerine Türkçede **kaldırma makinaları** terimi kullanılmaktadır. *Mayi* ve *liquide* sözcüğü Türkçede *sulu* ile karşılanmıştır. Bu terim, bir öğesi Türkçe (sulu) bir öğesi yabancı kökenli olan (Fr. beton) öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

3.1.8. Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri

- **çok hücreli < multicellulaire** (*çok hücre+li,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında yer alan **multicellulaire** terimi yerine Türkçede **çok hücreli** terimi kullanılmaktadır. *Multi* ön eki *çok*, *cellulaire* sözcüğü de *hücre* ile karşılanmıştır. Bu terim, bir öğesi Türkçe (çok) bir öğesi yabancı kökenli olan (Ar. hücre) öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

- **içiskelet < kadidi dahilî (kadid-i dâhilî) / endosquelette**

Osmanlı Türkçesinde yer alan **kadidi dahilî** ve Batı dillerinin söz varlığında yer alan **endosquelette** terimleri Türkçeye **içiskelet** olarak çevrilmiştir. *Dahilî* ve birleşik sözcüğü oluşturan birimlerden biri olan *endo*

sözcükleri *iç*, *kadid* ve *squelette* sözcükleri de *iskelet* ile karşılanmıştır. Bu terim bir öğesi Türkçe (iç) bir öğesi yabancı kökenli olan (Fr. iskelet) öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

Tablo 2: Bir Öğesi Türkçe Bir Öğesi Yabancı Kökenli Olan Diğer Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)
intercellulaire	**hücre arası**, cellulaire=hücre (Arapça) inter (ön ek)=ara(sı) (Türkçe), (hücre ara+sı, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)
mother cell / cellule mére	**ana hücre**, mother, mére=ana (Türkçe) cell, cellule=hücre (Arapça)
polyhybride	**çoklu melez**, poly (ön ek)=çok(lu) (Türkçe) hybride= melez (Arapça), (çok+lu melez, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

3.2. HER İKİ ÖĞESİ DE TÜRKÇE OLAN ÖYKÜNTÜ TERİMLER

3.2.1. Dilbilim Terimleri

- **karşılaştırmalı dilbilim < linguistique comparative** (*karşı+la-ş-tır-ma+lı dilbil-im,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **linguistique comparative** biçiminde yer alan terim, Türkçeye **karşılaştırmalı dilbilim** biçiminde çevrilmiştir. *Comparative* sözcüğü *karşılaştırmalı* sözcüğü ile karşılanırken *linguistique* sözcüğü de *dilbilim* ile karşılanmıştır. Bu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

- **tarihsel dilbilim < linguistique historique** (*tarih+sel dil / bil-im,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **linguistique historique** biçiminde yer alan terim, Türkçeye **tarihsel dilbilim** biçiminde çevrilmiştir. *Linguistique* sözcüğü *dilbilim* sözcüğüyle karşılanırken *historique* sözcüğü *tarihsel* ile karşılanmıştır. Bu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öyküntü terimler grubunda yer almaktadır. Arapça kökenli olan *tarih* sözcüğü üzerine +sAl biçimbirimi eklenmiş ve bu sözcük Türkçeleştirilerek bağıntı sıfatı durumuna getirilmiştir.

- **genel[8] dilbilim < linguistique général** (*gen+el dil / bil-im,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **linguistique général** biçiminde yer alan terim Türkçeye **genel dilbilim** olarak çevrilmiştir. *Linguistique* sözcüğüne karşılık olarak *dilbilim, général* sözcüğüne karşılık olarak da *genel* sözcüğü önerilmiştir. Bu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

- **katmerli[9] ettirimli < double factitif** (*kat+mer+li et-tir-im+li,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **double factitif** olarak adlandırılan terim Türkçeye **katmerli ettirimli** olarak çevrilmiştir. *Double* sözcüğü *katmerli* ile karşılanırken *factitif* sözcüğü *ettirimli* ile karşılanmıştır. Bu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

- **geçer dil < lingua franca** (*geç-er dil,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **lingua franca** biçiminde yer alan terim, Türkçeye **geçer dil** olarak çevrilmiştir. *Lingua* sözcüğü *dil*'i karşılarken *franca* sözcüğü *geçer* sözcüğüne karşılık gelmektedir. Bu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öykünü terimler grubunda yer almaktadır.

Tablo 3: Her İki Öğesi de Türkçe Olan Diğer Dilbilim Terimleri:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	**HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)**
accent ascendant	**yükselen vurgu**, ascendant=yükselen (Türkçe) accent=vurgu (Türkçe), (yüksel-en vur-gu, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)
assimilation progressive	**ilerlek özümleme**, progressive=ilerlek (Türkçe) assimilation=özümleme (Türkçe), (Günümüzde bu terim *ilerleyici benzeşme* terimi ile karşılanmaktadır.), (iler(i)+le-k öz+üm+leme, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

8 (*gen* "geniş"ten *gen+el*), (Yaygın biçimde kullanılan kelimenin Fr. *général* "umûmî"ye benzetilerek yapıldığı ileri sürülmektedir) (Ayverdi 2010: 412).

9 (<kat+mar), (*Katmar* biçimi halk ağzında kullanılmaktadır.) **1.** Bir şeyin kendi üstünde yaptığı kat, kat kat olan yaprak, çiçek, kumaş, deri, kâğıt gibi şeylerin her bir katı: *"Elbisenin, gülün katmerleri."Baş örtüsünün çenesinin altına gelen katmerlerini düzeltti* (Ahmet H. Müftüoğlu) (Ayverdi 2010: 640).

consonne constrictive	**daraltılı abanık**, constrictive=daraltılı (Türkçe) consonne=abanık[10] (Türkçe), (Günümüzde bu terim yerine *sürtüşmeli ünsüz* (İng. fricative) terimi kullanılmaktadır.), (dar+al-tı+lı aban-ık, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)
consonne nasale	**geniz abanığı**, nasale=geniz (Türkçe) consonne=abanık(ı) (Türkçe), (aban- eylem köküne -Ik biçimbirimi eklenerek *abanık* terimi türetilmiştir. Ünsüzler ciğerlerden gelen havanın ses yolunda bir kapanma veya bir engelle karşılaşması sonucu oluşmaktadır. *aban-* eylemi de *Türkçe Sözlük*'te "eğilerek bir şeyin, bir kimsenin üzerine kapanmak" biçiminde tanımlanmıştır. Buna bağlı olarak *abanık* teriminin *aban-* eyleminin anlamının genişletilmesi sonucu türetildiği görülmektedir), (Günümüzde ise bu terim yerine *geniz ünsüzü* kullanılmaktadır.), (geniz aban-ık+ı, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)
graphie phonétique	**sesçil yazılış**, phonétique=sesçil (Türkçe) graphie=yazılış (Türkçe), (ses+çil yaz-ıl-ış, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)
groupe phonétique	**ses öbeği[11],** phonétique=ses (Türkçe) groupe=öbek(i) (Türkçe), (ses öbek+i, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)
groupe syntaxique	**sözdizimi öbeği**, syntaxique=sözdizimi (Türkçe) groupe=öbek(i) (Türkçe), (sözdiz-im+i öbek+i, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

3.2.2. Felsefe ve Gramer Terimleri

- **kendini eğitim < self-education / kendini terbiye** (*kendi+n+i eğit-im,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **self-education** ve Osmanlı Türkçesinde yer alan **kendini terbiye** terimleri yerine Türkçede **kendini eğitim** terimi kullanılmaktadır. *Education* ve *terbiye* sözcükleri Türkçe *eğitim* ile karşılanmaktadır, ayrıca terimi oluşturan öğelerden biri olan *kendi* sözcüğü de Türkçedir. Söz konusu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

---

[10] *abanmak* (<aba-n-mak; kökü belli değildir), (aba-mak fiili halk ağzında (DS I, s. 8) geçer (-e) **1.** Dayanmak, yaslanmak: *Yağmurdan şişmiş olan tahta kepenklere iki elimle abandım, açıldılar* (Refik H. Karay). **2.** Bir şeyin üzerine eğilmek, kapanmak: *Rahmi masanın üstüne yığdığı gazetenin üstüne abanmış, başlıkları okuyordu* (Burhan Felek). **3.** Çullanmak, yüklenmek: *İki herif zavallıya abanıyorlar* (Ahmet Rasim). *Göğsüme kuvvetli bir şey abanmış gibi nefesim daralıyor* (Kerime Nadir). **4.** (-den) Sarkmak, uzanmak: *O ise bîpervâ, başını sallaya sallaya gülüyor, geriliyor, ilerliyor, pencereden abanıp aşağılara bakıyor* (Ahmet Rasim) (Ayverdi 2010: 1).

[11] (Bu sözcüğün (öbek) kökü belli değildir (Ayverdi 2010: 960).

- **iş bölümü < taksimi âmal (taksîm-i a'mâl) / division du travail** (*iş böl-üm+ü,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde yer alan **division du travail** ve Osmanlı Türkçesinde yer alan **taksimi âmal** terimleri yerine Türkçede **iş bölümü** terimi kullanılmaktadır. *Travail* ve *âmal* sözcükleri *iş*, *division* ve *taksim* sözcükleri *bölüm* ile karşılanmıştır. Söz konusu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

3. 2. 3. Türe (Hukuk) Terimleri

- **iş türesi < iş hukuku / droit de travail** (*iş türe+si)*

Batı dillerinde yer alan **droit de travail** ve Osmanlı Türkçesinde yer alan **iş hukuku** terimleri, Türkçede **iş türesi** ile karşılanmaktadır. *Droit* ve *hukuk* sözcükleri yerine Türkçe *türe* terimi kullanılmaktadır, *iş* sözcüğü ise zaten Türkçedir. Dolayısıyla bu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

3. 2. 4. Bitkibilim (Botanik) Terimleri

- **bitkibilim < ilmi nebatat (ilm-i nebâtât) / botanique** (*bit-ki / bil-im,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **ilmi nebatat** ve Batı dillerinin söz varlığında yer alan **botanique** terimleri yerine Türkçede **bitkibilim** terimi kullanılmaktadır. *Nebatat* sözcüğü *bitki*, *ilim* sözcüğü de *bilim* ile karşılanmıştır. Söz konusu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

3. 2. 5. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri

- **el yazması < manuscrit** (*el yaz-ma+sı,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **manuscrit** biçiminde biçiminde yer alan terim, Türkçeye **el yazması** olarak çevrilmiştir. Bu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

- **benzeme yönü < vechi şebeh (vech-i şebeh)** (*benze-me yön+ü,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **vechi şebeh** olarak adlandırılan terim Türkçeye **benzeme yönü** olarak çevrilmiştir. *Şebeh* sözcüğü *benzeme*, *vech* sözcüğü de *yön* ile karşılanmıştır. Söz konusu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öykünt terimler grubunda yer almaktadır.

Tablo 4: Her İki Öğesi de Türkçe Olan Diğer Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri:

KAYNAK DİL (SOURCE LANGUAGE)	HEDEF DİL (TARGET LANGUAGE)
istiarei musarraha (isti'âre-i musarraha)	**açık iğretileme**, musarraha=açık (Türkçe) istiare=iğretileme (Türkçe), (aç-ık iğreti+leme, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)
monologue intérieur	**iç söyleniş,** intérieur=iç (Türkçe) monologue=söyleniş (Türkçe), (iç söyle-n-iş, dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

3. 2. 6. Tarım Terimleri

- **don dayanırlığı < dona mukavemet / kälteresistenz** (*don dayan-ır+lık+ı,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **dona mukavemet** ve Batı dillerinin söz varlığında yer alan **kälteresistenz** terimleri, Türkçeye **don dayanırlığı** olarak çevrilmiştir. *Mukavemet* ve *resistenz* sözcükleri *dayanırlık*, *kälter* sözcüğü de Türkçe *don* ile karşılanmıştır. Bu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

- **katarası topraklar < intrazonale böden** (*kat / ara+sı toprak+lar,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinde **intrazonale böden** olarak adlandırılan terim, Türkçeye **katarası topraklar** olarak çevrilmiştir. *İntrazonale*'i oluşturan birimlerden biri olan *intra* ön eki Türkçe *ara*, *zonale* ise Türkçe *kat* sözcüğü ile karşılanırken, terimi oluşturan diğer birim *böden* ise Türkçede *toprak* ile karşılanmıştır. Söz konusu terim, tamamı Türkçe olan öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

3. 2. 7. Teknik Terimler I

- **tozemer < toz aspiratörü / aspirateur de poussiére** (*toz / em-er,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde yer alan **toz aspiratörü** ve Batı dillerinde yer alan **aspirateur de poussiére** terimleri, Türkçeye **tozemer** olarak çevrilmiştir. *Poussiére* sözcüğü Türkçe toz, *aspirateur* sözcüğü de *emer* ile karşılanmıştır.

Söz konusu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

- **yapım yöntemi**[12] **< imâl usulu / herstellungsverfahren** (*yap-ım yön+tem+i,* dilbilgisi kurallarına aykırı bir türetim)

Osmanlı Türkçesinde **imâl usulu** ve Batı dillerinde **herstellungsverfahren** olarak adlandırılan terim Türkçeye **yapım yöntemi** olarak çevrilmiştir. *İmâl* ve *herstellung* sözcüklerine karşılık olarak *yapım*; *usul* ve *verfahren* sözcüklerine karşılık olarak da *yöntem* kullanılmaktadır. Söz konusu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öyküntü terimler grubunda yer almaktadır.

3. 2. 8. Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri

- **eşköken < homologue** (*eş / kök+en,* dilbilgisi kurallarına uygun bir türetim)

Batı dillerinin söz varlığında **homologue** olarak adlandırılan terim, Türkçeye **eşköken** olarak çevrilmiştir. *Homo* ön eki *eş*, *logue* sözcüğü de *köken* ile karşılanmıştır. Söz konusu terim, her iki öğesi de Türkçe olan öykünü terimler grubunda yer almaktadır.

4. SONUÇ

I. İlk dönem Türkçeleştirme çalışmalarının yapıldığı 1932-1950 yılları arasında yayımlanan 8 terim sözlüğü taranarak elde edilen öykünü örnekleri, önerilen Türkçe terimlerden bazılarının dilde tutunurken bazılarının biçim açısından Türkçenin türetim kuralları gözetilerek oluşturulmasına rağmen dilde varlığını koruyamadığını göstermektedir. Yalnızca morfolojik açıdan türetim kurallarının dikkate alınması, bir sözcüğün dil kullanıcıları tarafından benimsenmesi noktasında yetersiz kalmaktadır. Bir sözcüğün sözlükbirim (lexeme) olarak dil düzleminde var olması ve devamlılığını koruması hedefleniyorsa, türetim aşamasında dilbilgisinin tüm bileşenleri çeşitli yönleriyle göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanında türetilecek sözcük, dil kullanıcılarının tüm beklentilerini karşılayabilmelidir.

II. Öykünü (calque) yöntemine başvurularak farklı bilim dallarına özgü pek çok yabancı terim Türkçeleştirilmiştir. Bu yöntemle yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesi sürecinde diğer terim türetme yöntemlerinden (türetimsel

[12] *yöntem* (yanlış tür. < yön + tem) [Türkçede addan ad yapan +tem biçimbirimi yoktur; *sistem* sözcüğüne benzetilerek türetilmiş olabilir.] (Ayverdi 2010: 1364).

ve çekimsel biçimbirimlerden yararlanma, sözcük birleştirme vb.) de yararlanılmıştır.

III. Yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesi amacıyla türetilen öyküntü terimlerin hepsi bugün kullanılmamaktadır. Başka bir deyişle, türetilen öyküntü terimlerin kimisi dilde varlığını sürdürememiş, sadece belli bir dönemde kullanılmış ve zamanla kullanımdan düşmüştür. Türetildiği dönemlerde terim sözlüklerinde bulunan; fakat bugün kullanılmayan öyküntü terimlerin oluşturduğu boşluk, yeni türetilen terimlerle (daraltılı abanık → sürtüşmeli ünsüz, ilerlek özümleme → ilerleyici benzeşme, dirilbilim → biyoloji…) doldurulmuştur. Bazı terimler (*biyoloji, psikoloji, edat*) ise yabancı dildeki biçimiyle Türkçenin sözvarlığına yerleşmiştir.

IV. Yabancı terimler oluşturulurken başvurulan ön ekler, bu yabancı terimler Türkçeleştirilirken bir sözcükle (kat**ara**sı topraklar < **intra**zonale böden, **eş**köken < **homo**logue, **çok** hücreli < **multi**cellulaire) karşılanmıştır.

V. Aynı anlamsal içeriği sunan farklı yabancı ön eklerin Türkçe öyküntü terim örneklerinde aynı sözcükle karşılandığı (**çok** hücreli < **multi**cellulaire, **çok**lu melez < **poly**hybride; kat**ara**sı topraklar < **intra**zonale böden, cins**ara**sı < **beyn**elcinseyn (**Beyn** bir ön ek değil, Arapça bir isimdir.) / **inter**sexuel, hücre **ara**sı < **inter**cellulaire) görülmektedir:

VI. Taranan terim sözlüklerinde bulunan kimi öyküntü terimler bugün de kullanılırken, kimi öyküntü terimlerin ise biçimbilimsel açıdan yapılan küçük değişikliklerle yeniden düzenlendiği görülmektedir. Ayrıca söz konusu öyküntü terimler yerine kullanılabilen başka terimler (**cümle** üyesi **(tümce)** < membre de phrase, karmaşık **fiil (eylem)** < verbe complexe, topluluk **ismi (ad)** < ismi cemi / nom colletctif, sondaki **hece (seslem)** < syllabe finale, sesçil **alfabe (abece)** < alphabet phonétique, iç **söyleniş (konuşma)** < monologue intérieur) de türetilmiştir.

KAYNAKLAR

Aksan, Doğan (1961), "Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe", *TDAYB*, Ankara: TDK Yay., s. 207-273.

Aksan, Doğan (2004), *Türkçenin Sözvarlığı*, 3. Basım, Ankara: Engin Yay.

Arsal, Sadri Maksudi (1930), *Türk Dili İçin*, Ankara: Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatı, Milli Seri, S. 1.

Ayverdi, İlhan (2010), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı.

Clauson, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford At The Clarendon Press.

Crystal, David (2008), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, 6th Edition, Blackwell Publishing.

Çotuksöken, Yusuf (1991), *Türkçede Ekler-Kökler-Gövdeler*, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.

Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü,* Ankara: TDK Yay.

Günay, Doğan (2007), *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual Yay.

İmer, Kâmile (1998), *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

İmer, Kâmile ve diğerleri (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Karaağaç, Günay (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.

Sarı, Mustafa (2008), *Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi*, Ankara: TDK Yay.

Sayılı, Aydın (1994), "Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sezgin, Fatih (2002), "Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu ve Yabancılaşma Sebepleri", *Türkler*, C: 18, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 80-101.

Vardar, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.

Uysal, Hülya (2013), *Yabancı Terimleri Türkçeleştirmede Uygulanan Yöntem ve İlkeler (1932-1950 Arası)*, Ankara Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Zülfikar, Hamza (1991), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: TDK Yay. (http://www.cnrtl.fr/etymologie/alcoolique).

TARANAN TERİM SÖZLÜKLERİ

Bitkibilim Terimleri (Botanik) (1948), İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Dilbilim Terimleri Sözlüğü (1949), Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T. A. O.

Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri (1948), İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü (1948), İstanbul: Arı Matbaası.

Felsefe ve Gramer Terimleri (1942), İstanbul: Cumhuriyet Basımevi.

Tarım Terimleri I (1949), İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Teknik Terimler I (1949), Ankara: Doğuş Matbaası.

Türe Terimleri (1948), İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.